O‘ZBEK TILIDA ANTONIMIYANING BADIIY FUNKSIYASI

Baxromova Shahzoda Nurbek qizi,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
Ellikqal'a fakulteti O‘zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 2-bosqich talabasi
E-mail: shaxzodabaxromova862@gmail.com

Annotatsiya.*Ushbu maqolada o‘zbek tilida antonimiyaning badiiy funksiyasi, uning adabiy matnlardagi o‘rni va ifodaviy imkoniyatlari yoritiladi. Antonimiya — ma’nosi bir-biriga zid bo‘lgan so‘zlar munosabati sifatida badiiy nutqda qarama-qarshilik yaratish, fikrni kuchaytirish va tasvirni jonlantirish vazifasini bajaradi. Maqolada antonimlarning kontrast yaratish, emotsional ta’sirni oshirish, obrazlarni ochish hamda falsafiy mazmunni chuqurlashtirishdagi roli tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘zbek adabiyotida antonimiyaning qo‘llanilishiga doir misollar orqali uning badiiy ahamiyati asoslab beriladi.*

Kalit so‘zlar:*antonimiya, antonimlar, badiiy funksiya, o‘zbek tili, kontrast, badiiy tasvir, ifodaviylik, leksik vosita, obraz, badiiy nutq.*

Kirish. Til insonning fikrlash, his qilish va muloqot qilish vositasi bo‘lishi bilan birga, badiiy ijodning ham asosiy qurolidir. Ayniqsa, badiiy adabiyotda so‘zlarning tanlanishi, ularning o‘zaro munosabati va ma’no nozikliklari katta ahamiyatga ega. Shulardan biri antonimiyadir. Antonimiya — ma’nosi bir-biriga zid bo‘lgan so‘zlar munosabati bo‘lib, u nutqda qarama-qarshilikni ifodalash, fikrni kuchaytirish va badiiy tasvirni yorqinlashtirishga xizmat qiladi.

Antiteza. (yun. Aptithesis – qarama-qarshi quyish). Qiyoslanuvchi fikr, tushuncha kabilarni qarama-qarshi qo‘yishdan iborat uslubiy qo‘llanish: Yaxshi topib gapirar, yomon qopib gapirar. Do‘st bo‘lish oson, uni saqlash qiyin.[1]

Klassik adabiyotimizda antiteza tazod termini bilan yuritilgan va u bir necha xil ko‘rinishlarga ega bo‘lgan.[2]

Badiiy matnlarda ishlatilgan har bir til birligi o‘z o‘rniga qarab ta’sirchan vositaga aylanadi va asar muallifining oldiga qo‘ygan maqsadining amalga oshishiga xizmat qiladi. *“Badiiy nutq obrazli nutqdir. Badiiy nutqning obrazliligi so‘zlardan, grammatik formalardan o‘z va ko‘chma ma’nolarida maqsadga mos foydalanish, nutqda obrazli vositalarni, usullarni o‘rinli qo‘llash natijasida kuchayadi. Shunga ko‘ra badiiy nutqda obrazlilikni ta`minlovchi ham lingvistik, ham stilistik faktorlar mavjud. Nutqiy obrazlilikni ta`minlovchi lingvistik faktor bevosita so‘z qo‘llash bilan bog‘liq. Bu*

[1] Ҳожиев А. Тилшунослик терминларнинг изоҳли луғати. -Тошкент, 2002. -Б. 16
[2] Қўнғуров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. Тошкент: Фан. 1977. -Б. 111.

jarayon tilning so‘z boyligidan (sinonim, antonim, omonim, paronim so‘zlardan, frazeologizmlardan, so‘z birikmalaridan) nutqqa mos qo‘llash natijasida yuzaga keladi. Stilistik faktor bevosita obrazli vositalar, stilistik usullardan foydalanish natijasida vujudga keladi”[3].

Antonimiya faqat til hodisasi emas, balki badiiy tafakkurning muhim unsurlaridan biridir. Chunki u orqali hayotdagi ziddiyatlar, inson ruhiyatidagi kurashlar va voqelikning murakkabligi yanada aniqroq ko‘rinadi.

Antonimiyaning badiiy adabiyotdagi o‘rni badiiy asarlarda yozuvchi yoki shoir oddiy voqeani bayon qilish bilan cheklanmaydi. U o‘quvchiga estetik zavq berish, uni o‘ylantirish, hissiyotini uyg‘otish va hayot haqida chuqurroq fikr yuritishga undashga harakat qiladi. Bunday holatda antonimlar juda kuchli vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Masalan, “yorug‘lik va zulmat”, “yaxshilik va yomonlik”, “baxt va g‘am”, “hayot va o‘lim” kabi qarama-qarshi tushunchalar adabiyotda tez-tez uchraydi. Bu zidliklar orqali hayotning murakkabligi, insonning ichki dunyosi va jamiyatdagi ziddiyatlar ochib beriladi.

Antonimlar yordamida yozuvchi bir fikrni ikkinchisi bilan solishtirib, uning mazmunini yanada kuchaytiradi. Shu sababli antonimiya badiiy nutqda kontrast yaratishning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

Antonimiyaning badiiy funksiyalari quyidagilardan iborat.

Qarama-qarshilik (kontrast) yaratish.Antonimiyaning eng asosiy vazifasi — matnda qarama-qarshilik hosil qilishdir. Qarama-qarshi ma’nolar bir-biriga yaqin qo‘yilganda, ularning farqi yanada aniq seziladi. Masalan: *“Uning hayoti bir paytlar shodlikka to‘la edi, endi esa qayg‘u bilan to‘lgan.”* Bu yerda “shodlik” va “qayg‘u” antonimlari hayotdagi o‘zgarishni yaqqol ko‘rsatib beradi.

Ta’sirchanlikni oshirish.Antonimlar matnning hissiy kuchini oshiradi. O‘quvchi zid ma’nolarni o‘qiganda, voqeani oddiy emas, balki hissiyot bilan qabul qiladi. Masalan: *“U sevgi bilan yashardi, lekin yuragida nafrat ham yashiringan edi.”* Bu kabi ifodalar inson ruhiyatidagi murakkablikni kuchliroq ifodalaydi.

Ma’noni chuqurlashtirish.Antonimlar orqali oddiy fikr ham falsafiy mazmun kasb etadi. Hayotning ikki qutbi — yaxshilik va yomonlik, yorug‘lik va qorong‘ilik — orqali inson hayoti haqida kengroq xulosalar chiqariladi.Masalan, “hayot va o‘lim” qarama-qarshiligi nafaqat biologik holatni, balki insonning yashash mazmuni haqidagi falsafiy savollarni ham ifodalaydi.

[3] Бегматов Э.,Бобоева А.,Асомиддинова М.,Умуркулов Б.Ўзбек нутқи маданияти очерклари.Тошкент: Фан, 1988. - Б.85.

Obraz yaratish va xarakter ochish.Badiiy asarlarda qahramon xarakterini ochishda ham antonimlar muhim rol o‘ynaydi. Yozuvchi bir obrazning ijobiy va salbiy tomonlarini qarama-qarshi qo‘yish orqali uni yanada jonli tasvirlaydi. Masalan, bir qahramon “mehribon” bo‘lsa, uning “qattiqqo‘l” jihati ham ko‘rsatilishi mumkin. Shu orqali obraz murakkab va hayotiy bo‘lib chiqadi.

Nutqning badiiyligini va ohangdorligini oshirish.Antonimlar she’riy va nasriy matnda ritm, ohang va ifodaviylikni kuchaytiradi. Ayniqsa she’riyatda ular misralarning estetik ta’sirini oshiradi.

Falsafiy mazmun yaratish.Antonimiya hayotning chuqur ma’nosini ochishda ham muhim vosita hisoblanadi. Inson hayoti doimo qarama-qarshiliklardan iborat: quvonch va qayg‘u, muvaffaqiyat va mag‘lubiyat, umid va umidsizlik.Adabiyotda bu ziddiyatlar orqali inson hayotining murakkabligi va uning ma’nosi haqida fikr yuritiladi.

O‘zbek adabiyotida antonimiyaning qo‘llanilishi.O‘zbek mumtoz adabiyotida ham, zamonaviy adabiyotda ham antonimiya keng qo‘llanilgan. Alisher Navoiy ijodida yaxshilik va yomonlik, ishq va hijron kabi qarama-qarshiliklar orqali chuqur falsafiy g‘oyalar ifodalangan. Zamonaviy shoir va yozuvchilar ham antonimiyadan inson ruhiy holatini, jamiyatdagi ijtimoiy ziddiyatlarni va hayotiy muammolarni ko‘rsatishda samarali foydalanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, antonimiya o‘zbek tilida nafaqat leksik hodisa, balki kuchli badiiy vositadir. U orqali yozuvchi va shoirlar hayotdagi qarama-qarshiliklarni aniq, ta’sirchan va chuqur mazmunda ifodalay oladi.

Antonimlar matnni oddiy bayondan badiiy tasvirga aylantiradi, uning estetik qiymatini oshiradi va o‘quvchiga kuchli hissiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli antonimiya badiiy adabiyotning ajralmas va muhim qismlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ҳожиев А. Тилшунослик терминларнинг изоҳли луғати. -Тошкент, 2002. -Б. 16.
2. Қўнғуров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. Тошкент: Фан. 1977. -Б. 111.
3. Бегматов Э.,Бобоева А.,Асомиддинова М.,Умуркулов Б.Ўзбек нутқи маданияти очерклари.Тошкент: Фан, 1988. -Б.85.